

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ КАТЕГОРІЇ ВПЛИВУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті подано результати теоретичного аналізу етимологічних та лексико-семантичних аспектів поняття "вплив" у континуумі вітчизняної психологічної науки. Змістовно трактується категорія "дія", яка є базовою у визначенні феноменології психологічного впливу. Обґрунтовано доцільність введення до поняттєвого апарату психології впливу терміну "кредінтенція", який є україномовним аналогом поняття "воздействие" (рос.), що зустрічається у наукових текстах зарубіжних психологів.

Ключові слова: вплив, психологічний вплив, дія, взаємодія, інтенція, кредінтенція.

Постановка проблеми. Аналіз сучасних наукових робіт у галузі психології дає змогу стверджувати, що категорія впливу на сьогодні стає однією з найбільш часто вживаних як у теоретичному, так і в прикладному аспектах психологічних досліджень. Дане поняття використовується у якості базового для пояснення самих різних феноменів – від психологічного консультування до маніпулювання масовою свідомістю людей. Історія розвитку феноменології впливу, як наукової категорії показує, що сформувалося кілька напрямків, у контексті яких розроблялася методологічна основа категорії впливу. Одним із них є дослідження вчених, присвячені різним видам психотерапевтичної діяльності [6, 11]. Ще один напрямок – вивчення ролі механізмів психологічного захисту як факторів, що опосередковують зовнішні впливи на особистість. Цій проблемі присвячені окремі роботи Г. В. Грачева [2], Є. Л. Доценко [3], В. Г. Зазикіна [5]. Окремим напрямком можна виділити вивчення особливостей впливу у різних сферах суспільної практики, зокрема в рекламі, у пропаганді, у вихованні тощо. Принагідно відмітимо, що саме цю групу досліджень науковці характеризують як таку, що відрізняється фрагментарністю, хоча з нашого погляду не лише даний дослідницький вектор у континуумі впливів носить фрагментарний характер. Саме це й слугує основною причиною відсутності чітко визначеної теоретико-методологічної розробленості феномену психологічного впливу.

Думається, увага дослідників до категорії психологічного впливу є не випадковою, адже саме через різного роду впливи можна всебічно проаналізувати закономірності, які визначають установки та вчинки людей у різних сферах життєдіяльності. Проте, у наукових джерелах ми зустрічаємо протирічливі трактування самого поняття "вплив", що ускладнює розуміння феноменології впливу як психологічної категорії.

Вітчизняна наукова думка, яка складається за напрямом розробки методології психології впливу, має значний арсенал мовленнєвих конструктів зі словом "вплив". Так у дослідницьких роботах зустрічаються поняття: біологічний, екологічний, естетичний, ідеологічний, комерційний, космічний, культурний, кримінальний, медичний, механічний, науковий, педагогічний, політичний, релігійний, соціальний, соціетальний, фізичний, хімічний, юридичний вплив тощо. Саме за цим видовим розмаїттям криється багатолічність феномену, який позначається словом "вплив" [14], що у свою чергу ускладнює осмислення вченими проблеми впливів на рівні фундаментального теоретико-методологічного узагальнення.

Також варто відмітити, що беручи до уваги роботи російських авторів (М. Р. Душкіної, Т. С. Кабаченко, Г. О. Ковальова, О. В. Сидоренко та ін.) ми зустрічаємо поряд з поняттям "влияние" (рос.) термін "воздействие" (рос.), які часто вживаються як синонімічні, хоча в дійсності мають різні семантичні відтінки. У наукових працях вітчизняних психологів зустрічаються переклади вищезазначених російських понять одним словом "вплив". Виходячи з цього стає очевидним, що першочерговою проблемою, яка потребує вирішення у контексті проблематики психологічних впливів являється чітке розмежування російських понять "влияние" та "воздействие", а також визначення їх змістовної сутності.

Вищевикладеними положеннями визначається актуальність даної публікації основною **метою** якої є аналіз етимологічних та лексико-семантичних аспектів поняття "вплив", з'ясування змістовної сутності категорії "психологічний вплив" у вітчизняній психології, а також пошук українського аналогу для російського слова "воздействие".

Результати теоретичного дослідження. Насамперед, визначимося із лексично-семантичним наповненням поняття, яке вивчається. В "Академічному тлумачному словнику української мови" зазначено, що *вплив* – це *дія*, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; впливати означає діяти певним чином на кого-, що-небудь [1]. У цьому ж джерелі значиться, що у середньому роді вживається слово *впливання* – *дія* за значенням впливати, а також *діяння* – поведінка, чийсь *дій* стосовно до кого-, чого-небудь; вчинки [1].

Як бачимо основою усіх вищевказаних українськомовних трактувань є слово "дія", яке походить від старослов'янського дієслова "деяти" – робити, чинити, коїти. Згадане дієслово походить від більш давнього загальнослов'янського "деть" – подіти (наприклад: "Куди я це поділа?"), а також "одеть" (рос.), "надеть" (рос.).

Слідуючи за логікою наших суджень, дамо визначення базовій категорії, яка, лежить у основі визначення феномену "вплив", а саме поняттю "дія". У наукових джерелах дія тлумачиться як фізична величина, що чисельно дорівнює добутку енергії на час ..., складова, або окремий акт діяльності, який є способом буття людини у світі, її здатністю вносити в дійсність зміни [16]. Як відомо, дія являється актом руху (поряд із взаємодією), за допомогою яких проявляються і утворюються різні процеси.

Так як вітчизняні дослідники досить часто запобігають до зарубіжних джерел, проаналізуємо лексичне значення слова вплив в інших мовах. У тлумачному словнику російської мови С. І. Ожегова, вплив (рос. – *влияние*) "действие, оказываемое кем- чем-нибудь на кого- что-нибудь, воздействие" [9]. Аналогічне визначення дається і в тлумачному словнику російської мови під редакцією Д. М. Ушакова [15]. Поряд із цим, паралельно визначається і поняття "воздействие" (рос.) – система дій, існуючих з певною метою, які впливають на кого-что-нибудь (рос.), за Д. М. Ушаковим. Важливим у цьому визначенні є словосполучення "имеющих целью" (рос.), тобто "воздействие" (рос.) – це цілеспрямована дія. А "влияние" (рос.), скоріш за все, виступає дією, яка не переслідує конкретної мети. С. І. Ожегов дієслово "воздействовать" (рос.) трактує наступним чином: "оказав влияние, добьется (-иваться) необходимого результата" (рос.). Тобто, як бачимо у російській мові ці два поняття "воздействие" і "влияние" мають різні семантичні відтінки.

Досліджуючи російськомовні особливості перекладу поняття "вплив", В. О. Татенко [14] пише: "в українській мові слово вплив має кілька тлумачень: по-перше, вплинути – означає подіяти, тобто спрямувати дію на об'єкт з метою зміни чи утримання його стану (якості, характеристики) у напрямку, бажаному для суб'єкта цієї дії". З нашого погляду, таке визначення змістовно наповнює російське поняття "воздействие", так як префікс *воз-* у російській мові вживається для утворення дієслів зі значенням направленості дії, початку дії чи зі значенням власне здійснення дії. Хоча варто відмітити, що слово вплинути, яке обговорюється В. О. Татенком, має російськомовний переклад "воздействовать" (рос.). Друге значення слова "вплив", як відзначає науковець, відповідає російському слову "влияние" (рос.). У цьому випадку об'єкт може зазнавати впливу, але суб'єкт його може про це навіть не здогадуватись. Хоча і у цьому випадку похідним дієсловом в українській мові є "вплинути", як і в першому випадку.

Аналоги російських слів зустрічаються і англійській мові – "*influence*" (влияние), "*impact*" (воздействие); в латинській мові – "*ietekme*" (влияние), "*iedarbiba*" (воздействие); у французькій – "*credit*" (влияние), "*reagit*" (воздействие); в німецькій мові "*einfluss*" (влияние), "*auswirkung*" (воздействие); у польській мові "*wplyw*" (влияние) та "*dzialanie*" (воздействие).

Аналіз іншомовних наукових джерел показує, що іноді при перекладі з інших мов на українську нівелюються мовні лексико-семантичні особливості, що вносить ускладнення у розуміння сутності дійсності, про яку йдеться. Таким чином, для чіткого визначення поняття "вплив" виникає, по-перше, проблема ототожнення (або розведення) понять "*воздействие*" (рос.) і "*влияние*" (рос.) та, по-друге, у разі розведення даних понять, постає потреба пошуку українського аналогу для російського слова "*воздействие*" (рос.).

Думається, більш доцільним буде розведення понять, тому у якості робочого терміну замість російського "воздействие" вводимо поняття *кредитенція*. Логіка конструювання слова базується на наступних ідеях: корінь *кред* походить від франц. *credit* – вплив, в українській мові один із варіантів лексичного значення слова "кредит" має на увазі вид діяльності, пов'язаний з певним рухом вартості на умовах повернення. Тобто, якщо суб'єкт впливає на об'єкт з певною метою, то хоче певним чином "кредитувати" (підпорядкувати собі) його свідомість, стани, почуття, емоції тощо – те, що виступає мішенню впливу).

Інтенція (лат. *intentio* – прагнення, намір) – спрямованість свідомості на предмет, незалежно від того, реальний він чи тільки уявлюваний [10]. В інших джерелах знаходимо, що це намір, задум, конкретна спрямованість психічної активності людини на будь-який об'єкт. Поняття інтенція вперше почали вживати середньовічні схоласти для позначення реального і уявлюваного існування об'єкта. У XIX ст. Ф.-К.-Г.-Г. Brentano слово "інтенціональність" використав у якості позначення основної властивості всіх психічних феноменів. Психологи почали використовувати поняття "інтенція" на початку XX ст. У працях психологів Н. Ах, О. Зельца, О. Кюльпе (Вюрцбурзька школа) слово інтенція зустрічається як основне поняття уявлюваного, неіконічного мислення (тобто мислення без образів). Вчені вважають, що надчуттєвий зміст такого мислення не завжди обумовлений усвідомленими детерміністичними тенденціями і установками особистості при розв'язуванні поставленої задачі. Вітчизняна психологічна лексика термін "інтенціональність" використовує у значенні "внутрішньої спрямованості на певну ціль".

Таким чином, *кредитенція* – це внутрішньо спрямована психічна активність (дія) людини стосовно до кого-, чого-небудь, у результаті якої вона прагне отримати (*кредитувати*, у певних випадках з варіантом зворотної дії) бажаний результат. Кредитенція розуміється нами як похідна від категорії впливу і дослівно означає вплив (дію) з конкретним наміром (метою). Будемо вважати, що, кредитенція може мати певну мету: невизначену, напівсвідому, конкретну, опосередковану іншими впливами і т.д.) у залежності від ситуації впливу, часово-просторових особливостей, агентів впливу тощо.

Загальний теоретичний аналіз підходів сучасного знання, як і подальший аналіз відповідних уявлень з проблеми впливу, потребує контурного окреслення самої категорії впливу у контексті її психологічного спрямування. Тому на наступному етапі нашого дослідження розглянемо найбільш

вживані визначення вітчизняних та зарубіжних науковців щодо розуміння сутності категорії "психологічний вплив".

Російська дослідниця М. Р. Душкіна [4] під впливом у міжособистісних стосунках розуміє зовнішню дію суб'єкта впливу на фізичний, соціальний, психоемоційний чи психосоматичний стан іншого суб'єкта, яка направлена на когнітивну, афективну та оціночно-вольову сфери. У цьому визначенні не потрапляє в поле зору ні результат, ні зміни – вони, як би не підконтрольні.

Психологічний вплив, на думку Т. С. Кабаченко [6], – це дія, яка здійснюється по відношенню до об'єкта (індивідуального чи групового) і викликає причинно-наслідкові зміни у його психіці та поведінці. Фіксується результат впливу.

Розмірковуючи над проблемою впливів, В. М. Куліков [8] приходять до висновку, що за своєю сутністю психологічний вплив є "проникненням" однієї особистості (або групи) в психіку іншої особистості (або групи), його метою являється зміна індивідуальних чи групових психічних явищ. Вплив, як бачимо, спрямовується метою, де усвідомлюється не тільки засіб ("проникнення"), а й викликана зміна.

О. В. Сидоренко [12] пропонує розглядати вплив у якості дії на стан, думки, почуття та дії іншої людини за допомогою психологічних засобів, із наданням можливості їй права та часу відповідати на цю дію. Очевидно, передбачається зворотний зв'язок.

Беручи за основу визначення О.В. Сидоренко, білоруський дослідник В. П. Шейнов [17] говорить про вплив як про дію на стан, думки та дії іншої людини за допомогою виключно психологічних засобів. Звужуються засоби впливу до психологічних.

В. О. Татенко прийшов до висновку, що: "...у широкому розумінні вплив – це будь-які рухи, дії чи прояви бездіяльності одних сутнісних субстанцій, що викликають зміни в інших сутнісних субстанціях або ж само зміни" [14, с. 91]. Більш вузько автор трактує вплив як дію суб'єкта, що викликає потрібну йому психічну активність іншого суб'єкта психіки, а саме: певні відчуття, уявлення, спогади, думки, почуття, ставлення, вольові дії тощо.

На підставі тільки перелічених визначень стає очевидним, що категорія впливу надзвичайно складна і багатобічна у проявах поняття та, зазвичай, розглядається як дія (взаємодія) людей з іншими людьми (групами людей), що є предметом вивчення не тільки соціальної психології.

Значно рідше зустрічаються визначення, що ілюструють універсальність та всеохоплюючий характер даного феномену, а також показують взаємозв'язки, які існують між впливами, різними за своїм походженням та природою. Проте, результат впливу завжди психологічний, навіть якщо за змістом він є фізичний, хімічний чи соціальний. Прикладом такого трактування є дефініція провідного російського дослідника категорії впливу Г. О. Ковальова [7]. У своїх теоретичних розробках вчений визначає вплив, як процес, що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності двох і більше підпорядкованих взаємодіючих систем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї з цих систем. Водночас відмітимо, що цей вчений об'єднує поняття "психологическое воздействие" (рос.) і "влияние" (рос.), вживаючи їх у якості синонімів. На наше розуміння, це викликає певні труднощі при дослідженні даного феномену. По-перше, вносить неоднозначність в українські переклади визначень, по-друге, втрачається смисленне значення понять "влияния" (рос.) та "воздействия" (рос.), адже проведений вище аналіз показав, що ці слова мають різні лексико-семантичні відтінки. Поряд із цим, поняттява плутанина стає перешкодою для створення чіткої систематизації феномену впливу. Це ще раз вказує на доцільність введення запропонованого нами поняття кредитенція.

Розглядаючи категорію впливу вітчизняний екопсихолог В. О. Скребець [13], також підкреслює багатогранність цього феномену, говорячи, що вплив – це процес (дія, акт), який викликає якісні та/чи кількісні зміни матеріального і духовного субстрату в ознаках фізичного, біологічного чи психічного прояву. Саме це визначає різну модальність і різну субстанціональність впливів, переконаний вчений.

Ми поділяємо думку Г. О. Ковальова та В. О. Скребця щодо розуміння змістовної сутності категорії впливу, у відповідності з якими людина може виступати суб'єктом і об'єктом як зовнішніх, так і внутрішніх впливів. Дана ідея науковців значно розширює уявлення про феноменологію психологічного впливу, який зазвичай, як ми вказували раніше, розглядається психологами у розрізі міжособистісної комунікації.

Викладені вище міркування дають змогу зробити ряд **висновків**, які допоможуть зорієнтуватися у подальших наукових пошуках.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки категорія впливу є однією з найбільш часто вживаних як у теоретичному, так і в прикладному аспектах психологічних досліджень. Поряд із цим не існує єдності у думках науковців щодо визначення змістовної сутності поняття "вплив", відсутня чітко визначена методологічна основа феномену психологічного впливу, спостерігається фрагментарність щодо дослідження специфіки впливів у різних сферах суспільної практики.

Психологічний вплив визначається вітчизняними вченими як процес (дія, акт), що викликає якісні та/чи кількісні зміни матеріального і духовного субстрату в ознаках фізичного, біологічного чи психічного прояву.

Зарубіжні психологи (німецькі, польські, російські, французькі та ін.) паралельно з поняттям "влияние" (рос.) використовують термін "воздействие" (рос.), часто вживаючи їх як синоніми. Українським аналогом поняття "воздействие" (рос.) може стати робочий термін "кредитенція", що розуміється нами як похідна від категорії впливу і дослівно означає вплив (дію) з конкретним наміром

(метою). Кредінтенція – це внутрішньо цілеспрямована психічна активність (дія) людини стосовно до кого-, чого-небудь, у результаті якої вона прагне отримати бажаний результат.

Дана стаття є спробою автора осмислити вітчизняні особливості у розробці феноменології психологічного впливу, подальші наукові пошуки планується спрямувати у площину перевірки доцільності введення терміну "кредінтенція" через розробку та апробацію діагностичного інструментарію.

Використані джерела

1. Академічний тлумачний словник української мови у 11-ти томах (1970-1980) [Електронний ресурс] – Режим доступу до словника: <http://www.sum.in.ua>
2. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты / Г. В. Грачев. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 125 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции. Феномены, механизмы, защита / Е. Л. Доценко. – М., 1996. – 304 с.
4. Душкина М. Р. Психология влияния / М. Р. Душкина. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
5. Зазыкин В. Г. Психология в рекламе / В.Г. Зазыкин. – М. : Дата Стром, 1992. – 63 с.
6. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия / Т. С. Кабаченко. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 544 с.
7. Ковалев Г.А. Психологическое воздействие: теория, методология, практика : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01/ Ковалев Георгий Алексеевич – М., 1991. – 477 с.
8. Куликов В. Н. Проблемы социальной психологии / В. Н. Куликов. – Иваново, изд. Ивановского государственного университета, 1979. – С. 59.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 917 с.
10. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. – (Серія "Енциклопедія ерудита").
11. Психотерапия : учебник для вузов / под ред. Б. Д. Карвасарского. – узд. 4-е, исправ. и доп. – СПб. : Питер, 2012. – 672 с.
12. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.
13. Скребець В. О. Методологічна сутність категорії впливу в екологічній психології / В. О. Скребець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Житомир, 2008. – Вип. 15. – С. 274-280.
14. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу : монографія / В. О. Татенко. – К. : Міленіум, 2008. – 216 с.
15. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова [Электронный ресурс] – Режим доступа к словарю: https://ru.wikipedia.org/wiki/Словарь_Ушаков
16. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
17. Шейнов В.П. Психологическое влияние / В.П. Шейнов. – Минск: Харвест, 2007. – 800 с.

Shlimakova I.

PHENOMENOLOGY OF IMPACT CATEGORY IN NATIONAL PSYCHOLOGY

The results of theoretical analysis of etymological and lexical and semantic aspects of impact concept in the national psychology are presented in the paper. It is shown that the basis of the Ukrainian-language interpretations of the impact phenomenon is the word "action", which comes from the old verb "deyaty".

The essence of the impact concept in the Ukrainian language and the concepts of "vlianie" (Russian) and "vozdeistvie" (Russian) in Russian language is pointed out. It is determined that the foreign scholars frequently use the abovementioned terms as synonyms, although these words have different semantic nuances. Dictionary work has shown that "vozdeistvie" (Russian) is a purposeful action, and "vlianie" (Russian) is an action without a specific goal. The same situation is also seen in other languages, including German, Polish and French. As a result, there is the problem of finding Ukrainian counterpart to the Russian word "vozdeistvie".

As a working concept the term "kredintention" is introduced, the logic construction of this concept is substantiated. The author understands kredintention as internally directed mental activity (action) of a person in relation to somebody, something to achieve the desired result. Kredintention is derived from the category of impact and it literally means the impact (action) with a specific intent (goal).

Different scientific approaches to understanding the concept of "psychological impact" are considered, it is determined that the impact is understood by domestic psychologists as a process (action, act) that causes qualitative and / or quantitative changes of material and spiritual substrate in the signs of physical, biological or psychological manifestation.

Key words: impact, psychological impact, action, interaction, intention, kredintention.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2014